

А. В. Руснак,

д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та фінансів, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон

Л. О. Алезченко,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

A. Rusnak,

doctor of economic sciences, associate professor, professor of the Economics and Finance Department, State higher educational institution "Kherson State Agrarian University", Kherson

L. Aleschenko,

higher education applicant of the third (educational-scientific) level, State higher educational institution "Kherson State Agrarian University", Kherson

DEMOGRAPHIC SITUATION AND ITS INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN KHERSON REGION

Статтю присвячено актуальним питанням розвитку сільських територій Херсонської області. Вивчено вплив демографічних та соціальних чинників на розвиток сільських територій. Доведено, що в Херсонській області спостерігається негативна демографічна тенденція, яка впливає на формування людського капіталу.

Визначено основні прояви, які характеризують сучасні демографічні проблеми розвитку сільських територій Херсонської області. Зокрема скорочення чисельності населення через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності та міграцію сільського населення у пошуках заробітку; низький рівень доходів і життя сільського населення через неефективність сільськогосподарських формувань, дрібнотоварність особистих селянських господарств, недосконалість земельних відносин, низький рівень пенсійного і соціального забезпечення; непривабливість життя на селі через незадовільний стан соціального, побутового та інфраструктурного забезпечення; відсутність шкільних та дошкільних закладів, занедбаний стан соціальних об'єктів та осередків культурного розвитку села; відсутність комплексних, ефективних програм розвитку сільських територій. Наведено пропозиції щодо покращення соціально-демографічної ситуації в Україні.

The article is devoted to the actual issues of development of rural areas in Kherson region. The influence of demographic and social factors on the development of rural areas is studied. It is proved that there is a negative demographic trend that affects the formation of human capital in Kherson region.

The basic manifestations, which characterize the modern demographic problems of development of rural areas in Kherson region, are determined. In particular, decrease in population due to the excess of the mortality rate above the birth rate and migration of the rural population in search of earnings; low income and life level of the rural population due to ineffectiveness of agricultural formations, cottage industry, imperfect land relations, low level of pension and social security; unattractive rural way of life due to unsatisfactory social, domestic and infrastructure provision; absence of school and preschool institutions, neglected state of social objects and centers of cultural development of the village; lack of integrated, effective programs of rural development. The proposals on improving the social and demographic situation in the region are presented.

Ключові слова: демографічна ситуація, сільське населення, приріст (скорочення) населення, рівень доходів, сільські території.

Key words: demographic situation, rural population, increase (decrease) in population, income level, rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У світлі активізації європейського вектору розвитку економіки України особливої актуальності набуває впровадження європейського досвіду розвитку сільських територій. На сучасному етапі основною проблемою розвитку сільських територій Півдня України є скорочення сільських населених пунктів та старіння населення.

У процесі реалізації аграрної політики і проведення аграрних реформ в Україні розвитку сільських територій приділялась неналежна увага з боку держави. На сучасному етапі створюється система економічних взаємовідносин між державою і сільськими громадами, потребує подальшого удосконалення організаційно-економічний механізм матеріально-технічного забезпечення розвитку села на основі ділової активності малого і середнього бізнесу, що призведе до підвищення рівня життя сільського населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання сталого розвитку сільських територій та демографічних проблем села було предметом дослідження багать-

ох вітчизняних і зарубіжних вчених. Різні аспекти демографічної складової розвитку сільських територій досліджували такі вчені, як Ю.Е. Губені, В.С. Дієсперов, Т.Г. Дудар, М.И. Малік, Х.М. Притула та багато інших [1—4]. Однак попри значне коло наукових досліджень з окресленої проблематики регіональні демографічні проблеми розвитку сільських територій Півдня України вивчені недостатньо. Проблема актуальна і займає чільне місце у сучасній політиці держави та економічній науці. Цим зумовлена необхідність поглибленого вивчення зазначеної проблематики та актуальність проведеного дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною метою дослідження є визначення впливу демографічної ситуації на розвиток сільських територій Херсонської області.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Демографічна проблема сільських територій — це сукупність соціально-демографічних проблем села, які впли-

Таблиця 1. Динаміка показників сільського населення Херсонської області

Показники	Роки								2016 р. у % до 1991 р.
	1991	1996	2001	2006	2011	2014	2015	2016	
Наявне населення, тис. осіб	480,5	487,5	471,2	445,0	422,8	416,3	414,4	411,9	68,6
у % до всього населення	38,2	38,7	39,6	39,5	38,9	38,8	38,8	38,8	14,3
Природний приріст (скорочення) населення, осіб	870	-1882	-2893	-3565	-1369	-1135	-1060	-1927	х
Загальні коефіцієнти природного приросту (скорочення) населення	1,8	-3,9	-6,1	-7,9	-3,2	-2,8	-2,5	-4,7	х

Джерело: [6].

вають на розвиток суспільства в цілому. Найважливіші проблеми народонаселення сільських територій загрожують негативними наслідками для держави: стрімке скорочення сільського населення або демографічний спад, загроза депопуляції, демографічна криза, особливо у віддалених від міст населених пунктах. До демографічних проблем сільських територій слід віднести також стихійну внутрішню й зовнішню міграцію населення з метою пошуку роботи і вищої заробітної плати, високий рівень безробіття та низький рівень доходів сільського населення.

Площа Херсонської області становить 28,5 тис. кв. км, що складає 4,7% території України. За адміністративно-територіальним поділом вона включає 18 районів, 4 міста обласного значення, 5 міст районного значення. Загальний склад місцевих рад наступний: 18 — районних, 215 — сільських, 27 — селищних, 4 — міських міст обласного значення, 5 — міських міст районного значення, 3 — районні у містах.

Чисельність наявного населення області станом на кінець 2016 р. складала 1056,65 тис. осіб, протягом січня — листопада 2016 р. вона зменшилась на 5,7 тис. осіб. Зменшення чисельності населення області відбулося як за рахунок природного скорочення на 5 тис. осіб, так і міграційного на 0,7 тис. осіб. На території області мешкають 82% українців, 14,1% — росіян, 0,7% — білорусів, 0,5% — татарів, 0,4% — вірменів, 0,4% — молдован, 0,3% — турків, 0,2% — кримських татарів, 1,4% — інші національності.

У кожному регіоні сільські території розвиваються по різному. Зовнішніми чинниками, які позитивно впливають на розвиток села є наближеність до міст і промислових центрів, наявність ринків збуту сільськогосподарської продукції, розташування центрів туристично-рекреаційного розвитку. До внутрішніх факторів, на нашу думку, слід віднести сукупні ресурси господарств населення (у тому числі і земельні), демографічний потенціал та вікову структуру населення, розвиток малого і середнього бізнесу на селі та надходження податків від їх діяльності до місцевих громад.

Досліджувані сільські території Херсонської області характеризуються:

- особливими природними та кліматичними умовами, які впливають на виробництво і умови життя населення;
- значними рекреаційними ресурсами, які забезпечуються зонами відпочинку на берегах Чорного і Азовського морів;
- можливостями розвитку зовнішньої торгівлі на основі оптових ринків садівничої та овоче-баштанної продукції.

Детальне дослідження сільських територій за демографічними ознаками проведено Х.М. Притулою. Автор пропонує класифікувати сільські території за такими показниками як природний приріст (скорочення) сільського населення; розподіл сільського населення за основними віковими групами; демографічне навантаження на сільське населення працездатного віку. За цими показниками сільські території поділяються на такі, що характеризуються:

1. Позитивною демографічною ситуацією: позитивний приріст населення, частка сільського населення, молодшого за працездатний вік є вищою від середнього в регіоні, показник демографічного навантаження молодшого за працездатний вік є вищим від середнього в регіоні, а показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є нижчим від середнього в регіоні.
2. Задовільною демографічною ситуацією: природне скорочення є нижчим від середнього значення у регіоні, частка сільського населення, старшого за працездатний вік є нижчою від середнього в регіоні, показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є нижчим від середнього в регіоні.
3. Незадовільною демографічною ситуацією: природне скорочення є вищим за середнє значення в регіоні і нижчим від середнього значення по країні; частка сільського населення старшого за працездатний вік є вищою від середнього в регіоні; показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є вищим від середнього в регіоні.

4. Критичною демографічною ситуацією: природне скорочення є вищим за його середнє значення в країні; частка сільського населення, старшого за працездатний вік є вищою від середнього в регіоні; показник демографічного навантаження старшого за працездатний вік є вищим від середнього в регіоні [1].

Населення є системоутворюючим елементом сільських територій. Дослідження показників динаміки сільського населення Херсонської області проведене на основі показників кількості наявного населення, природного приросту (скорочення населення) та загальних коефіцієнтів природного приросту (скорочення) населення. У Херсонській області демографічна ситуація на селі ускладнюється, оскільки постійно скорочується кількість наявного сільського населення (табл. 1).

Наявне населення — це населення, яке на момент перепису перебуває на певній території, враховуючи тимчасово проживаючих (за умови їхньої відсутності у постійному місці проживання не більше, ніж 12 місяців). Станом на 1 січня 2016 р. у сільській місцевості Херсонської області проживало 411,9 тис. осіб, що становить 38,8% від загальної кількості населення. За період з 1991 по 2016 рр. сільське населення області скоротилося на 68,6 тис. осіб або на 14,3% через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності та через міграцію сільського населення до міст та інших регіонів.

Природний приріст (скорочення) населення — це різниця між кількістю народжених та кількістю померлих. Так, у 2016 р. у сільській місцевості кількість народжених була 4386 осіб, а померлих 6313 осіб, відповідно природне скорочення складало 1927 осіб.

У 1991 р. в області приріст сільського населення був 870 осіб, а починаючи з 1996 р. відбувається щорічне скорочення сільського населення. Найбільше скорочення чисельності відбулося у 2006 р. — 3565 осіб.

Загальні коефіцієнти народжуваності і смертності — це відношення відповідно кількості народжених (живими) і кількості померлих протягом календарного року до середньорічної кількості наявного населення в розрахунок на 1000 осіб наявного населення.

Загальні коефіцієнти природного приросту (скорочення) населення визначаються аналогічно і свідчать, що найвищий рівень скорочення сільського населення області був у 2006 р. — на 7,9%. У 2016 р. коефіцієнт теж досить високий і складає 4,7%.

Нами проведено групування районів Херсонської області за показником загального природного приросту (скорочення) населення. На цій основі визначено, що найвищі показники мають райони, які розташовані близько до обласного центру та причорноморського побережжя області. Зокрема до районів, у яких природне скорочення населення нижче, ніж в середньому по області (до -4) віднесено: Білозерський (-3,6), Голопристанський (-3,7), Скадовський (-1,9), Цурюпінський (-2,5) і Чаплинський (-1,3).

До районів, у яких загальний коефіцієнт природного скорочення населення (-4) — (-6) відносяться райони: Бериславський (-5,7), Генічеський (-4,5), Іванівський (-5,4) та Каховський (-4,2). Районами із незадовільною демографічною ситуацією, в яких коефіцієнт перевищує -6 є: Великопететський (-8,9), Великоолександрівський (-6,2), Верхньорогачицький (-8,8), Високопільський (-7,6), Горностаївський (-6,9), Каланчацький (-7,5), Нижньосірогозький (-4,9), Нововоронцовський (-9,0), Новотроїцький (-6,8). Ці райони характеризуються віддаленістю від обласного центру та основних міськ реалізацій продукції.

Основну частку населення у Херсонській області складає віком від 15 до 64 років — 68,8%, вікова група дітей і підлітків від 0 до 14 років становить 16,7% і переважає людей віком старше 65 років, питома вага яких 14,5%.

Важливою проблемою розвитку сільських територій області є високий рівень безробіття і неможливість працевлаштування в селі через обмежену кількість господарюючих суб'єктів і вільних робочих місць.

У середньому по області зайняті економічною діяльністю 62,4% сільського населення у віці 15—70 років. Найвищий рівень зайнятості у вікових групах 30—34 роки — 81,4%; 35—39 років — 83,6% та 40—49 років — 88,0%. Близько 30% населення не мають офіційної зайнятості у вікових групах 25—29 та 50—59 років. Працюють 8,8% людей пенсійного віку — 60—70 років.

Рівень зареєстрованого безробіття сільського населення Херсонської області віком до 30 років досить високий і складає у середньому 12%. Найнижчий рівень безробіття у віковій групі 35—39 років і становить 3,1%.

Низьким є рівень доходів сільського населення. Грошові доходи домогосподарств складаються сум грошових натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарств у вигляді оплати праці (за винятком прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів надходжень від продажу худоби, продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та в порядку самозаголів, пенсій, стипендій, соціальних допомог, пільг та субсидій готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива компенсаційних виплат за невикористане право на санаторно-курортне лікування, за пільговий проїзд окремими категоріями громадян тощо), грошових допомог від родичів та інших осіб, а також інших грошових доходів.

У Херсонській області в 2015 р. дохід від 840 до 2640 грн отримували 78,8% населення сільських територій області. Вище 2640 грн отримували 21,2% населення. У 2010 р. 36,0% населення у сільській місцевості Херсонської області отримували доходи, нижчі прожиткового мінімуму. Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць у 2013—2014 рр. зменшилася до 24,2—24,3%. Мінімальна заробітна плата у 2010 р. становила 843,17 грн, у 2013 р. — 1113,67 грн, у 2014 р. — 1176,0 грн, у 2015 р. — 1218 грн.

На нашу думку, приріст доходів населення у сільській місцевості буде відбуватися за рахунок підвищення рівня зарплати працівників, зростання доходів від власності (в першу чергу від орендної плати за земельні і майнові паї), підвищення соціальних виплат пенсіонерам та сім'ям з дітьми.

На сучасному етапі актуальним питанням демографічного і соціально-економічного розвитку сільських територій є добровільне об'єднання територіальних громад. Першим прикладом реалізації Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" у Херсонській області стала Кочубеївська сільська об'єднана територіальна громада. Підтримка з боку держави та консолідація зусиль усіх гілок влади, дозволила громаді реалізувати проекти спрямовані на розбудову місцевої інфраструктури, благоустрою території громади та підвищення якості надання адміністративних і соціальних послуг.

За публічним звітом голови обласної державної адміністрації у 2016 р., у межах покладених повноважень, обласною державною адміністрацією надано позитивні висновки стосовно добровільного об'єднання 66 громад та утворення 19 об'єднаних територіальних громад [5].

Протягом звітної періоду відбулися перші вибори депутатів 11 сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних голів. Так, перші вибори депутатів сільських та селищних рад і відповідних голів проведені у: Музиківській сільській (Білозерський район), Асканія-Нова селищній (Чаплинський район), Каланчацькій селищній (Каланчацький район), Хрестівській сільській (Чаплинський район) об'єднаних територіальних громад.

Також проведені перші вибори у: Зеленопідській та Тавричанській сільських (Каховський район); Чаплинській селищній, Гладківській сільській (Голопристанський район); Мирненській сільській (Каланчацький район); Присиваській сільській (Чаплинський район); Великокопанівській сільській (Олешківський район) радах.

Обласна державна адміністрація надала на розгляд Кабінету Міністрів України проект розпорядження про внесення змін до деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України, що стосується змін у Перспективному плані формування територій громад Херсонської області, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 року № 832-р. Процес добровільного об'єднання територіальних громад в області триває [5].

До основних проявів, які характеризують сучасні демографічні проблеми розвитку сільських територій Херсонської області слід віднести:

— скорочення чисельності населення через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності та міграцію сільського населення у пошуках заробітку;

— низький рівень доходів і життя сільського населення через неефективність сільськогосподарських формувань, дрібнотоварність особистих селянських господарств, недовисконалість земельних відносин, низький рівень пенсійного і соціального забезпечення;

— непривабливість життя на селі через незадовільний стан соціального, побутового та інфраструктурного забезпечення;

— відсутність шкільних та дошкільних закладів, занедбаний стан соціальних об'єктів та осередків культурного розвитку села;

— відсутність комплексних, ефективних програм розвитку сільських територій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вирішення та економічне обґрунтування цих проблем, розробка реальних заходів їх подолання у регіональних програмах розвитку сільських територій сприятиме відродженню села, стабілізації соціально-економічних відносин у сільських громадах, впровадженню ефективних відносин власності і розподілу доходів сільського населення. Отже, проведені дослідження складної демографічної ситуації сільських територій Херсонської області свідчать про необхідність консолідації зусиль сільського населення, потенціалу господарюючих суб'єктів, місцевих органів влади для створення сприятливих умов проживання у сільській місцевості, зупинення процесів природного скорочення та міграції населення, вирішення нагальних соціальних питань.

Література:

1. Прутула Х.М. Класифікація сільських територій у контексті формування пріоритетів їх розвитку: регіональні аспекти / Х.М. Прутула // Економіка АПК. — 2013. — № 9. — С. 71—77.
2. Губені Ю.Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю.Е. Губені // Економіка України. — 2007. — № 4. — С. 62—70.
3. Дудар Т.Г. Системному відродженню сільських територій — сталій розвиток аграрної сфери / Т.Г. Дудар // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей / Заг. ред. Ю.Е. Губені. — Л.: ЛНАУ, 2010. — 416 с., С. 77—85.
4. Малік М.І. Стан та проблеми сталого розвитку сільських територій / М.І. Малік // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей / Заг. ред. Ю.Е. Губені. — Л.: ЛНАУ, 2010. — 416 с., С. 69—76.
5. Публічний звіт голови Херсонської обласної державної адміністрації за 2016 рік / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%B7%D0%B0%202016%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20%282%29%281%29.pdf>
6. Статистичний щорічник Херсонської області за 2016 рік / За ред. В.А. Вознюка. — Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області, 2017. — 488 с.

References:

1. Prytula, Kh.M. (2013), "Classification of rural territories in the context of the formation of priorities for their development: regional aspects", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 71—77.
2. Hubeni, Yu.E. (2007), "Rural Development: Some Aspects of European Theory and Practice", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 62—70.
3. Dudar, T.H. (2010), "Systemic revival of rural areas — sustainable development of agrarian areas", *Transformatsiya silskoho hospodarstva ta sela [Transformation of agriculture and rural areas]*, LNAU, L'viv, Ukraine, pp. 77—85.
4. Malik, M.Y. (2010), "Status and problems of sustainable development of rural areas", *Transformatsiya silskoho hospodarstva ta sela [Transformation of agriculture and rural areas]*, LNAU, L'viv, Ukraine, pp. 69—76.
5. Kherson Regional State Administration (2017), "Public report of the chairman of the Kherson regional state administration for 2016", available at: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%B7%D0%B0%202016%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20%282%29%281%29.pdf> (Accessed 10 March 2018).
6. Voznyuk, V.A. (2017), *Statystychnyy shchorichnyk Khersonskoyi oblasti za 2016 rik [Statistical Yearbook of Kherson Oblast for 2016]*, Department of Statistics in the Kherson Oblast, Kherson. *Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.*